

K. M. Musaev, Leksika tyurkskix yazıkov v sravnitel'nom osveşçenii (Zapadnokıpçakskaya grupp). Moskva 1975. 360 s.

Bundan on beş yıl önce Moskova'da İstoriçeskoe razvitie leksiki tyurkskix yazıkov (Moskva 1961) adlı ortak bir çalışma çıkmıştı. Bu çalışmada, Türk diyalektlerinin söz dağarcığı tarihî bakımdan toplu olarak işlenmişti. L. A. Pokrovskaya (Termini rodstva v tyurkskix yazıkax. 11-81. s.) *oğul, kız, ana, ata, ağa, kardeş (< karındaş), dayı, yeğen, güvey, gelin, yenge, bacı, baldız, kayın...* gibi yakınlık bildiren *terme*'leri toplamıştı. A. M. Şçerbak (Nazvaniya domaşnix i dikix jivotnix v tyurkskix yazıkax. 82-172. s.) evcil ve yabanî hayvanlara verilen adlar üzerinde durmuştu. F. G. İsxakov (Nablyudeniya po leksike v oblasti prilagatel'nix v tyurkskix yazıkax. 173-231. s.) 'yoksul', 'uzak', 'yakın' anlamlarına gelen birtakım sıfatlara değinmişti. Ê. R. Tenişev (Glagoli dvijeniya v tyurkskix yazıkax. 232-293. s.), A. A. Yuldaşev (Glagoli çuvstvennogo vospriyatiya [verba sentiendi] v tyurkskix yazıkax. 294-321. s.) ve N. Z. Gadjieva (Glagoli reçi v tyurkskix yazıkax. 322-460. s.) Türk diyalektlerinde kullanılan fiilleri gözden geçirmişlerdi.

K. M. Musaev'in kitabı kapsam bakımından bu ortak çalışmaya benziyor.

Giriş bölümünü (7-51. s.) saymayacak olursak, Musaev'in çalışması sekiz bölümde toplanmıştır. Birinci bölümde (52-120. s.) yazar, hayvanlara verilen *koyun, domuz, at, yulki* gibi adları gözden geçiriyor. Bundan sonraki bölümde (121-157. s.) 'hörgüç', 'yele', 'toynak', 'yelin', 'kanat', 'gaga', 'yün', 'tırnak', 'boynuz', 'kuyruk' kavramlarını tartışıyor. Üçüncü bölümde (158-210. s.) bitki adları üzerinde duruyor. Daha sonra (211-258. s.) 'dal', 'budak', 'damar', 'kök', 'yaprak', 'tane', 'tohum', 'dip', 'salkım', 'sap', 'başak', 'yemiş', 'sürgün' kavramlarıyla bu bölümü bütünlüyor. Bundan sonra yakınlık bildiren *terme*'lere geçiyor, *ata, ana, kız, kardeş* gibi (259-267. s.). Haftanın günlerini de özel bir bölümde (268-282. s.) topladıktan sonra, sıfatlar (283-305. s.) ve fiiller (306-335. s.) üzerinde duruyor. Son olarak, yazar, Türk diyalekt-

leri, özellikle batı Kıpçak diyalektleri arasında yaptığı karşılaştırmalardan çıkardığı sonuçları özet olarak veriyor.

Musaev'in çalışmasında yaptığı karşılaştırma ve yaklaşımlar birçok bakımlardan ilginçtir. Ancak, bu küçük yazıda bu karşılaştırmalar özet olarak bile verilemez. Bu karşılaştırma ve birleştirmeler yanında çalışmada yer yer tartışılmaya veya düzeltilmeye değer birtakım gözlemler de göze çarpıyor.

Örneğin Türkçe *sığır* adının *sür-* kökünden geldiği yolundaki sav (55. s.) her bakımdan çürüktür. Yazar, Türklerin ineğe verdikleri *uy* adının da Hint-Avrupa dillerinde kullanılan *gou* adıyla birleştirilmesinden bir olanak olarak söz ediyor (55-56. s.). Türkçe *uy* adının *ud* biçiminden geldiği düşünülürse, bu olanağın sağlam bir dayanaktan yoksun olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Musaev, Karayca, Tatarca (Kırım) ve Kumukça *tuvar* 'sığır, mal, büyük baş hayvan' adını *tavar* (> *davar*) sözüyle birleştiriyor. Türkçe *tavar* ve *tuvar* biçimleri arasındaki bağlantı veya benzerlik özel olarak tartışılmaya değer. D. Sinor Tavar (American Studies in Altaic Linguistics. 229-235. s.) başlıklı yazısında bu biçimleri gözden geçirmişti. Ancak, Murzaev onun bu küçük yazısını görmemiştir.

Musaev, bu bölümde Türk diyalektlerinde yaygın olarak geçen *mal* sözüne de değiniyor (69-77. s.). Bu sözün en eski anlamı olarak 'at' anlamını kabul eden yazar, E. D. Polivanov'un eski bir birleştirmesine katılarak *mal*'ı Korece *mal* 'at' biçimiyle birleştiriyor. Çağdaş Türk dillerinde ortak bir ad olan *mal*'ın Arapça bir alıntı olduğu yolundaki yaygın inanca katılmıyor (77. s.). Ancak, Türk diyalektlerindeki veriler titiz olarak gözden geçirilirse, Türkçe *mal* ile Korece *mal* arasında bir bağlantı kurulamayacağı kolaylıkla anlaşılır.

Musaev'in (95-96. s.) domuza verilen Çuvaşça *sısna* adını Türk diyalektlerinde 'domuz yavrusu' olarak kullanılan *çoçka* biçimiyle birleştirmesi de yanlıştır. Yazar, bu bölümde, Macarca *gyisznó* (> *disznó*) adının da Çuvaşçadan alındığını bildiriyor. Bu ad yalnız Çuvaşçada geçer. Çuvaşça *sısna*'nın eski ve yeni Türk diyalektlerinde karşılığına rastlanmaz. Anlaşılan Çuvaşçada saklanan bu eski ad Türk diyalektlerinde bugün büsbütün unutulmuştur. Eski Türkçe *lağzın* adının unutulduğu gibi. Bu eski adın yerini Türk diyalektlerinde *toyguz* (> *domuz*) adı almıştır.

Macarca *gyisznó* (> *disznó*) biçiminin tanıklığına göre, Çuvaşça *sısna*'nın Türk diyalektlerindeki karşılığı olarak *yısnak biçimi kabul edilebilir. Anlaşılan bu biçim Çuvaşçada *sısna'ya çevrilmiş, daha sonra

da *sısna* olarak yayılmıştır. Bu bakımdan Çuvaşça *sısna* biçiminin Türk diyalektlerinde kullanılan ve 'domuz yavrusu' anlamına gelen *çoçka* adıyla birleştirilmesi olanaksızdır. Türkçe *çoçka*~Çuvaşça *sısna* biçimlerinin Hint-Avrupa dillerinde domuza verilen Grekçe σνς, Latince *sus* gibi adlarla birleştirilmesi de kolay kolay düşünülemez.

'Hayvan tırnağı, toynak' olarak kullanılan adlar üzerinde dururken (131-134. s.) Musaev, Türkçe *tırnak*'la Türkmençe *doynag*'ı birleştiriyor. Ancak, bu birleştirmeye katılmak güçtür: Türkçe *tırnak*'ın Türkmençe karşılığı *dırnak*'tır. Yazarın verdiği Türkmençe *doynag* biçimini sözlüklerde bulamadık. Türkmençe sözlüklerde yalnız *toynak* biçimi geçiyor. Türkmençe *toynak*'ın Türkçe karşılığı ise *toynak*'tır. Türkmençe (ve Türkçe) *toynak*'la Türkçe *tırnak* (ve Türkmençe *dırnak*) arasında bir bağlantı kurmak kolay değildir. Özellikle Türkçe *tırnak*'ın büsbütün başka bir kökten geldiği düşünülürse...

Bundan sonra (145. s.) yazar, Kıpçak diyalektlerinde 'tırnak' kavramı üzerinde duruyor. Kıpçak diyalektlerinde kullanılan adları verdikten sonra Türkçe *tırnak* karşılığını da belirtiyor. Ancak, bu bölümde artık *tırnak*'la *doynak* arasındaki ilişkiden söz etmiyor.

Çağdaş Kıpçak diyalektlerinde kullanılan *yelin* (> *celin*) adı yanında Musaev (135. s.) Türkçe *yelin* biçimini de veriyor. Yalnız, bu biçimin Anadolu ağzlarında 'süt torbası' olarak kullanıldığını bildirelim.

Musaev (139. s.), Türk diyalektlerinde 'gaga' olarak kullanılan adları gözden geçirirken Özbekçe, Uygurca, Kırgızca *tumşuk*, Nogayca, Kara Kalpakça, Kazakça *tumsık*, Taraca *tomşık*, Başkurtça *tomşok* gibi birtakım biçimleri veriyor. Türkçede kullanılan *tumşuk* biçimi yazarın gözünden kaçmıştır.

Yazar (202-205. s.) Türk diyalektlerinde cevize verilen adları gözden geçirirken Orta Asya diyalektlerinde kullanılan *yangak* adına değiniyor. Macarcada kullanılan *dió* biçiminin tanıklığına göre, *yangak*'ın çok eski bir ad olduğu anlaşılıyor.

Musaev (212. s.), N. Poppe'nin 1924'te çıkan bir yazısına dayanarak Macarca *gyümölcs* 'yemiş' sözünün Bulgarca *cemelç biçiminden geldiğini belirtiyor. Bu inancın Türkoloji yayınlarında sık sık dile getirildiğine tanık oluyoruz. Örneğin M. Räsänen (Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen. Helsinki 1949. 180 s.) de Macarca *gyümölcs*'ün *yimülç (~ Çuvaşça *šimės*) biçiminden geldiğini yazmıştı. Bu inancın G. J. Ramstedt'ten (Journal de la Société Finno-Ougrienne

XXXVIII, 1: 33) geldiğini biliyoruz. Prof. L. Ligeti, Régi török eredetű nevének (Magyar Nyelv LXXIV, 257-274. s.) adlı yazısında (268-271. s.) onun bu eski savını tartışmıştı. Ligeti'nin belirttiği gibi, Macarca *gyümölcs* biçimindeki *l* sesi ikincil bir sestir. Macarca *bölcső* (< Türkçe *bişik* 'beşik'), *ács* (~ *ács* < Türkçe *ağaççı*), *szücs* (~ *szücs* 'kürkçü' < Türkçe [Çuvaşça] *şivçi*) örneklerindeki *l* gibi. Bu bakımdan Poppe'nin verdiği Bulgarca *cemelç biçimi yanlıştır.

Musaev (214-215. s.) Kumuk ve Karay diyalektlerinde geçen *borla* adının 'bağ kütüğü, asma çubuğu' ve 'sürgün' anlamına geldiğini yazıyor. Yazar, bu sözün Orta Çağdan kalma Kıpçakça anıtlarda geçtiğini de bildiriyor. Musaev bu bölümün sonunda (257-258. s.) da Kumukça *borla* adını 'bağ kütüğü, asma çubuğu' olarak veriyor. Ancak, bizim bildiğimize göre, *borla* adı Karaycada 'bağ' olarak geçer. Bu anlam *borla* adının kök anlamına da yakındır. Türk diyalektlerinin bir bölümünde kullanılan *borla* adının Eski Türkçe *bor* 'şarap' kökünden geldiğini biliyoruz. (Musaev *borla*'dan söz ederken *étymologique* bir açıklama vermemiştir.) Eski Türkler (Uygurlar) üzüm bağına *borluk* adını da verirlerdi. Türkçe *bor* adı bugün eski bir Türkçe alıntı olarak yalnız Macarcada saklanmıştır. (Macarcada 'üzüm' olarak kullanılan *szőlő* adı da Türkçe bir alıntıdır.)

Musaev (241. s.) Özbekçede *şingil*'in 'küçük salkım, çingil' olarak kullanıldığını bildiriyor. Ancak, Türkçede kullanılan *çingil* biçimini vermiyor. Anadolu ağızlarında *çingil* yanında *çingil*, *cingil*, *cingil* biçimleri de yaygın olarak geçer. A. Tietze (Oriens VIII, 213. s. 30. madde) Türkçe *çingil*'in Rumcadan alındığını yazmıştı. Bu bakımdan Özbekçe *şingil* biçimiyle Türkçe *çingil* adı birleştirilebilir mi, bilmiyoruz.

Musaev (246-251. s.) Kıpçak diyalektlerinde 'yemiş', 'meyve' kavramlarını da gözden geçiriyor. Ona göre (247-248. s.), Türkçe *yemiş* adının etimolojisi açıktır: "Etimologların bildiklerine göre" *yemiş* *ye-* kökünden *-miş* ekiyle yapılmıştır. "(Yazar, etimologların adını vermiyor.) Ancak, Türkçe *yemiş* adının kökü problemi bu kadar kolay çözülecek bir problem değildir. Özellikle bu adın Çuvaşça *şimés* karşılığı da göz önüne alınırsa... Türkçe *yemiş* (Çuvaşça *şimés*) adıyla Macarca *gyümölcs* biçimi arasındaki bağlantıya yukarıda değinmiştik. Prof. Ligeti, Türkçe *yemiş*'le Macarca *gyümölcs* arasındaki bağlantıyı tartışırken Türkçe *yemiş*'in yapısı üzerinde de durmuştu. Egorov'un ve Hamilton'un verdikleri bilgileri değerlendiren Ligeti, Türkçe *yemiş*'in *ye-* kökünden *-miş* ekiyle yapılmış bir türev olamayacağını yazmıştı.

Ona göre, bu adın *yem* adından -ş ekiyle yapılmış bir türev olduğu açıktır.

Yazar, bundan sonra Türk diyalektlerinde 'yemiş' (ve 'çilek') olarak kullanılan birtakım adlara geçiyor. Nogayca *yelek*, Başkurtça *yelek*, Altayca *yilek*, Türkçe *çilek*, Tatarca *cilek*, Çuvaşça *şırla*, Hakasça *çişte* biçimleri üzerinde duruyor. Bundan başka, Azerî diyalektinde geçen *kilemeyve* adının *kil* ve *meyve* bölümlerinden oluşmuş birleşik bir ad olduğunu belirtiyor. Son olarak da bu adın *kila* bölümünü yukarıdaki adlarla kök bakımından birleştiriyor.

Azerî alanında kullanılan *kile meyve* adının *kile* bölümünün Türkçe *çilek*, Tatarca *cilek*, Çuvaşça *şırla*... adlarıyla karşılaştırılması ses bakımından kolaylıkla anlaşılmıyor. Bunun gibi, Nogayca *yelek* (bizim bildiğimize göre, Nogaylar *yelek* yanında *yilek* biçimini de kullanırlar), Başkurtça *yilek*, Tatarca *yilek*, Çuvaşça *şırla* adlarının Türkçe *çilek* biçimiyle birleştirilmesi de özel olarak tartışılmaya değer.

Türk diyalektlerinde kullanılan *yilek* adının eskiden beri Türkçe *çilek* biçimiyle birleştirildiğine tanık oluyoruz. Örneğin W. Radloff, Türk diyalektleri sözlüğünde Türkçe *çilek* adını *yilek*'le birleştirmişti. Radloff'tan sonra M. Räsänen de *Materialien zur Lautgeschichte der türkischen Sprachen* (Helsinki 1949) adlı eserinde (226-227. s.) Türkçe *çilek*'le Tatarca *yilek*, Altayca *yilek*, Çuvaşça *şırla*... biçimlerini birleştirmişti. Ancak, bu birleştirme *phonétique* yönden olanaksızdır. Nitekim Prof. L. Ligeti, Régibb török jövevényiszavaink magyarázatához (Magyar Nyelv XXIX, 275-279. s.) adlı yazısında (275-278. s.) Macarca *szőlő* 'üzüm' sözünün Türkçe karşılıklarını verirken yalnız Tatarca *yilek*, Mişerce *cilek*, Altayca, Televütçe, Kumandıca *yilek*, Abakanca *yistek*, Çuvaşça *şırla* biçimlerini saymakla yetinmişti. Türkçe *çilek* biçimini bu adlara katmamıştı...

Musaev'in, eserinin bir bölümünde Türkler arasında kullanılan gün adlarından söz ettiğini görmüştük. Yazar, bu bölümde bugüne değin bu yolda yapılan çalışma ve yayınları da göz önünde tutmuştur. Yalnız, J. Deny'nin *Le nom de mardi en osmanli* (Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft N. F. XXIX, 383-385. s.) adlı yazısı Musaev'in gözünden kaçmıştır.

Eserinin son bölümünde Musaev Kıpçak diyalektlerinde kullanılan birtakım fiiller üzerinde duruyor (306-335 s.). Bu fiillerin büyük bir bölümü ekincilik alanında geçen fiillerdir. Türkçe *or-* (: > *orak*), *biç-*, *kes-*, *şal-* (> *çal-*), *sür-*, *ek-*, *saç-*, *savur-* gibi. Yazar, bu bölümde Türkçe

saban adına da değiniyor (308. s.). Bu adın 'tarla, sürülmüş toprak' ve 'saban' olarak kullanıldığını yazıyor. Balkarcada sabana *saban ağaç* adının verildiğini de bildiriyor. Türklerde ekinciliğin gelişmesine katkılar (Türkoloji Dergisi VIII, 1979, 1 - 28 s.) adlı yazımızda, Türklerin ekincilik alandaki çalışmalarını gözden geçirirken Türkçe *saban* adının kökünü de araştırmıştık. Yazarın bu bölümde daha çok ekincilik alanında kullanılan fiilleri seçmesi ilginçtir. Bu alandaki fiillerin çoğu bütün Türk diyalektlerinde ortak olarak geçen fiillerdir. Bu bakımdan bu yapraklardaki veriler, bizim yukarıda andığımız yazıda dile getirdiğimiz gözlem ve inançlara tanıktır.

Eserin sonunda Musaev, yaptığı karşılaştırmalı çalışmanın sonuçlarını özet olarak veriyor. Yazar, Macar ve Çuvaş dilleri arasındaki ilişkilere de değiniyor (341-342. s.). Ona göre, bu ilişkileri gözden geçirirken yalnız batı Kıpçak diyalektleriyle yetinilmesi yanlıştır. Bu bakımdan bütün Türk diyalektlerini ve özellikle Kıpçak diyalektlerini değerlendirmek gerekir. Yazar, örnek olarak Z. Gombocz'un *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache* (Helsinki 1912) adlı eserinde (151. madde), *Macarca orsó* 'iğ' adını Eski Çuvaşça *urçuğ*'la karşılaştırdığını belirtiyor. Prof. L. Ligeti (*Orsó szavunk török háttére. Magyar Nyelv LXVI, 412-421. s.*) *Macarca orsó* adının eski ve yeni bütün Türk diyalektlerinde geçen karşılıklarını değerlendirmişti. Ligeti, yalnız Kıpçakça verileri göz önüne almakla kalmayarak, *urçuk* adı yanında kullanılan *ağırşak* adını da vermiş, *ağırşak*'la *urçuk* biçimi arasındaki bağlantıyı da uzun uzadıya tartışmıştı. Ancak, Musaev, Ligeti'nin 1970'te çıkan bu yazısını görmemiştir.

Bundan sonra Musaev (347-348. s.) peynire verilen Karayca *çığıt* (ve Çuvaşça *çakăt*) adı üzerinde de duruyor. V.İ. Abaev'in savına göre, bu ad Bulgarcaya Alancadan geçmiştir (Osetçe *cyxt, cixd* 'peynir'). Yazar, Abaev'in verdiği *étymologique* açıklamadan sonra, *çığıt* adının Türk diyalektlerinde pamuk çekirdeğine verilen *çığıt* (~ *şiyit*) adıyla birleştirilebileceğini de bir olanak olarak veriyor. 'Peynir' ile 'pamuk çekirdeği' arasındaki bağlantıyı kavrayamadığımızı saklamayalım.

Türk diyalektlerinde geçen *çığıt* adının Alancadan alındığını Abaev'e dayanarak Prof. Ligeti de yazmıştı (A magyar nyelv török kapsolatai és ami körülöttük van. Magyar Nyelv LXXII, 11-27, 129-136. s.). Ligeti, Alanca adın Eski Hintçe *tikta-* 'acı' köküne dayandığını da Abaev'e uyararak bildirmişti. Bu bakımdan Ligeti, *sajt* biçiminin Macarcaya Türklerin aracılığı ile geçtiği yolundaki eski sava katılmıyor.

Bu biçimin Macarcaya doğrudan doğruya Alancadan geçtiğini düşünüyor...

Yazımızı daha çok uzatmamak için notlarımıza son veriyoruz. Bu küçük notlar, Musaev'in yaptığı karşılaştırmalı çalışmanın ne denli ilginç bir çalışma olduğuna açık bir tanıktır.

Hasan Eren